

CMR Working Papers

112/170

MAGDALENA LESIŃSKA
WSPÓŁPRACA DOMINIKA PSZCZÓŁKOWSKA

**PARTYCYPACJA POLITYCZNA I PUBLICZNA
MIGRANTÓW W PRZESTRZENI
TRANSNARODOWEJ – PRZEGLĄD BADAŃ
I LITERATURY**

Magdalena Lesińska, Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski,
m.lesinska@uw.edu.pl

Dominika Pszczółkowska, Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski,
d.pszczolkows2@uw.edu.pl

Abstrakt

Przegląd literatury i badań dotyczących uczestnictwa migrantów w sferze politycznej i publicznej stanowi próbę podsumowania obecnego stanu wiedzy dotyczącej sposobów, kanałów, poziomu i determinantów aktywności migrantów w ujęciu transnarodowym (w kraju pobytu i kraju pochodzenia) z uwzględnieniem podejść teoretycznych oraz wyników badań prezentowanych w literaturze.

W tekście omówione zostało pojęcie partycypacji politycznej i publicznej, a także przyjęte w literaturze kategoryzacje działań politycznych oraz zastosowanie tego terminu w odniesieniu do migrantów oraz w ujęciu transnarodowym. Przedstawione zostały czynniki wpływające na partycypację polityczną i publiczną podejmowaną przez migrantów, wskazywane przez badaczy tego procesu. Podzielono je na trzy grupy: dotyczące charakterystyki migrantów (jako jednostek i jako grupy), związane z polityką państwa pochodzenia oraz systemem prawno-instytucjonalnym państwa osiedlenia. Bardziej szczegółowo zostały omówione wyniki badań partycypacji wyborczej migrantów w państwie zamieszkania. W ostatniej części tekstu wspomniane zostały także wybrane projekty i badania odnoszące się do polskich migrantów oraz ich zaangażowania w sferze politycznej i publicznej.

Słowa klucze: partycypacja polityczna i publiczna, migranci, przestrzeń transnarodowa

Abstract

The review of literature and research on the participation of migrants in the political and public sphere is an attempt to summarize the current state of knowledge on the channels, levels and determinants of migrant activities in transnational space (in the country of residence and country of origin). It includes theoretical approaches and research results presented in the literature. The text discusses the concept of political and public participation, as well as the categorizations of political actions adopted in the literature, as well as the application of this term to migrants and their engagement in the transnational sphere. The factors influencing the political and public activities of migrants in the light of theory and research results are presented. They are divided into three groups: these concerning the characteristics of migrants (as individuals and as a group), regarding the policy of the state of origin and the legal and institutional system of the state of settlement. The research results on electoral participation of migrants in the country of residence are discussed in more detail. Selected projects and studies that focused on Polish migrants and their political and public involvement are also mentioned in the last part of the paper.

Key words: political and public participation, migrants, transnational space

Spis treści

Wstęp.....	5
1. Pojęcie partycypacji politycznej i publicznej.....	7
2. Partycypacja polityczna i publiczna migrantów w ujęciu transnarodowym	10
3. Czynniki wpływające na aktywność polityczną i publiczną migrantów w świetle teorii i wyników badań	13
Ad. 1. Cechy migrantów	14
Ad.2. Polityka państwa pochodzenia	15
Ad 3. System prawno-instytucjonalny państwa osiedlenia	16
4. Partycypacja wyborcza migrantów w państwie zamieszkania.....	18
5. Badania dotyczące partycypacji politycznej i publicznej polskich migrantów.....	20
Podsumowanie	23
Źródła	23

Wstęp¹

Biorąc pod uwagę ilościową i jakościową dynamikę współczesnych przemieszczeń ludności w Europie i na świecie oraz rosnącą dynamicznie liczbę migrantów (osób mieszkających poza granicami państwa, którego są obywatelami), partycypacja polityczna i publiczna tej grupy jest ważnym i aktualnym tematem badawczym we współczesnych naukach społecznych. W szczególności uwaga ta odnosi się do państw Unii Europejskiej, gdzie obywatele krajów członkowskich oraz obywatele państw trzecich mający status stałego rezydenta posiadają szeroki zakres uprawnień, w tym prawa wyborcze na poziomie lokalnym². Mogą oni zatem być aktywnymi podmiotami w sferze publicznej i politycznej jednocześnie w kraju zamieszkania (jako rezydenci), jak i w kraju pochodzenia (jako jego obywatele). Wyjaśnienie procesu partycypacji oraz czynników mających wpływ na jego przebieg jest kluczowe dla zrozumienia szerszych procesów, w których uczestniczą migranci, czyli integracji ze społeczeństwem przyjmującym, ich relacji z państwem zamieszkania, jak i krajem pochodzenia.

Przez długi czas migranci byli uważani za jednostki pasywne pod względem uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym państwa zamieszkania. Wynikało to z jednej strony z braku formalnych możliwości, kiedy to cudzoziemcy nie posiadali żadnych praw politycznych w kraju pobytu, z drugiej zaś – z powodu powszechnego przekonania władz, że migranci są zjawiskiem tymczasowym. Pracownik cudzoziemski był traktowany jako krótkookresowy gość, którego główną rolą była pełniona przez niego funkcja ekonomiczna (jako siły roboczej), a nie jako potencjalny rezydent czy przyszły obywatel. Takie postrzeganie migrantów dominowało w Europie Zachodniej do lat 70. XX wieku. Zmieniło się ono wraz z procesami osiedleńczymi oraz pojawieniem kolejnych pokoleń (Doomernik, Bruquetas-Callejo 2016; Hansen 2003). Nastąpiło rozszerzenie zakresu praw związanych z pobytem stałym (długoterminowym), przeobrażeniu uległa także aktywność migrantów w sferze politycznej i publicznej państwa osiedlenia. Koncepcje, takie jak *denizen* (wprowadzona przez Thomasa Hammara) oraz członkostwo bez obywatelstwa (*membership without citizenship, non-citizen members*) (Bauböck 1994) odnoszą się do sytuacji migrantów, którym przysługuje określony katalog praw politycznych na podstawie *ius domicili* (zamieszkania) w danym państwie.

W praktyce osoby migrujące angażują się w więcej niż jedną wspólnotę polityczną, utrzymując poczucie przynależności i podejmując działania adresowane do kraju pochodzenia, jak i kraju aktualnego osiedlenia. W związku z tym procesy partycypacji politycznej i publicznej migrantów analizowane są najczęściej z wykorzystaniem perspektywy transnarodowej. W literaturze przedmiotu koncepcje transnacionalizmu (*transnationalism*) oraz wspólnoty transnarodowej (*transnational community*) odnoszące się do złożonych form przynależności i aktywności jednostek oraz grup w dobie masowych procesów migracyjnych

¹ Tekst powstał w oparciu o badania przeprowadzone w ramach projektu [Pomiędzy Polską a Irlandią. Polityczna i publiczna partycypacja polskich migrantów w przestrzeni transnarodowej](#) sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2015/18/M/HS5/00385.

² W krajach UE obywatele innych państw członkowskich mający status stałego rezydenta w danym kraju na mocy Dyrektywy 94/80 mają zagwarantowane prawo do uczestniczenia (zarówno czynnie, jak i biernie) w wyborach lokalnych w tym kraju. Prawa wyborcze na poziomie lokalnym dla migrantów zostały wprowadzone w niektórych państwach już w latach 60. i 70. XX w.; pionierami była Irlandia (1963), Szwecja (1976), Dania (1981), Norwegia (1982) i Holandia (1985) (Fennema, Tillie 1999: 704).

zyskały niebywałą popularność (Bauböck 2003; Bauböck, Faist 2010; Glick Schiller et al. 1992; Levitt, Jaworsky 2007; Martinello, Lafleur 2008; Portes et al. 1999).

Podobnie stało się w przypadku politycznego transnacionalizmu (*political transnationalism*), z pomocą którego opisuje się aktywność polityczną mającą miejsce w przestrzeni transnarodowej (Østergaard-Nielsen 2003; Itzigsohn, Villacrés 2008; Martiniello, Lafleur 2008). Podczas gdy Eva Østergaard-Nielsen (2003) definiuje transnarodowe praktyki polityczne jako działania podejmowane przez migrantów w kierunku państwa pochodzenia, tak inni autorzy postulują szersze rozumienie tego pojęcia. Marco Martniello i Jean Michael Lafleur (2008) określają mianem politycznego transnacionalizmu każdą polityczną aktywność podjętą przez osoby rezydujące poza swoim krajem pochodzenia, mającą na celu zdobycie politycznej władzy lub wpływu w państwie zamieszkania albo w państwie pochodzenia.

Jak zauważa Ruud Koopmans i inni (2005: 109), migranci transnarodowi „są w stanie wykorzystać dostępne możliwości w stopniu większym niż kiedykolwiek wcześniej, by stworzyć więzi ponad narodowymi granicami, i poprzez przekraczanie ich w sposób fizyczny, elektroniczny, finansowy, stwarzają transnarodową przestrzeń społeczną, kulturową, polityczną, ekonomiczną (...) nie zostawiają swoich korzeni i swojej przeszłości poza, ale zabierają ją ze sobą i przez tworzenie sieci odgrywają rolę kanałów łączących dwa lub więcej krajów, z którymi wiążą je określone relacje”. Utrzymanie więzi i aktywności w przestrzeni transnarodowej wymaga odpowiednich formalnoprawnych kanałów uczestnictwa, które są niezbędne dla podejmowania ponadgranicznych transnarodowych działań politycznych (*cross-border transnational political action*) (Chaudhary, Moss 2019). Instytucja wielokrotnego obywatelstwa, dająca możliwość posiadania obywatelstwa kraju pochodzenia pomimo nabycia nowego (państwa zamieszkania), gwarantuje tym samym utrzymanie prawnych i politycznych więzi z obiema wspólnotami – starą i nową ojczyzną (Tsuda 2012).

Inną równie interesującą i dynamicznie rozwijającą się koncepcją analityczną, blisko związaną z zaangażowaniem (partycypacją) polityczną, są transfery (przepływy) polityczne (*political remittances*) (Kessler, Rother 2016; Tabar 2014). Wywodzi się ona od pojęcia transferów społecznych (*social remittances*), zgodnie z którą migranci traktowani są jako aktorzy zmian społecznych i kulturowych, przesyłający nie tylko dobra materialne, ale także upowszechniający nowe zachowania, idee i nowinki technologiczne, przyczyniając się tym samym bezpośrednio do modernizacji i rozwoju społecznego w swoim kraju pochodzenia (Levitt 1998). Koncepcja przepływów politycznych skupia się na akcie politycznym z udziałem migrantów skierowanym do wspólnoty pochodzenia, który może przyjąć różne formy: wyborczą (udział w kampaniach wyborczych, głosowanie czy kandydowanie), osobową (kiedy migranci po powrocie do kraju stają się liderami politycznymi), materialno-finansową (wsparcie dla partii politycznych i poszczególnych kandydatów przesyłane z zagranicy), organizacyjną (rozwój sieci kontaktów personalnych i instytucjonalnych między organizacjami politycznymi działającymi w państwie pochodzenia i państwach osiedlenia), ideową (w postaci transferu nowych idei i koncepcji politycznych) czy współuczestnictwa w procesach politycznych mających miejsce w państwie pochodzenia, np. w konfliktach mających miejsce w lub z udziałem państwa pochodzenia bądź w transformacji ustrojowej (demokratyzacji).

W naukach społecznych wyróżnia się partycypację polityczną i publiczną. Podczas gdy sfera polityczna związana jest bezpośrednio ze strukturą władzy, działalnością instytucji i partii politycznych, sfera publiczna to dziedzina społeczeństwa obywatelskiego rozciągająca się

między sferą polityczną a sferą prywatną (Habermas 2007; Pateman 1970). Tam też następuje proces samoorganizacji jednostek w związki publiczne (organizacje, zrzeszenia, stowarzyszenia), które reprezentując określone kolektywne interesy, stają się głównymi aktorami sfery publicznej. Obie sfery – polityczna i publiczna – w praktyce silnie się przenikają, choć jak zauważa Thomas Hammar (1990), w przypadku migrantów jako nie-obywateli sfera publiczna jest czasami jedyną dostępną dla nich przestrzenią do manifestacji swojej obecności i swoich interesów.

Poniżej zaprezentowany (wstępny i niepełny) przegląd literatury i badań dotyczących uczestnictwa migrantów w sferze politycznej i publicznej stanowi próbę podsumowania obecnego stanu wiedzy dotyczącej sposobów, kanałów, poziomu i determinantów aktywności migrantów w kraju pobytu i pochodzenia w ujęciu teoretycznym i praktycznym.

1. Pojęcie partycypacji politycznej i publicznej

W naukach politycznych termin partycypacji politycznej ma długą tradycję, jest ściśle związany z koncepcją demokracji i obywatelskości, z udziałem obywateli w procesie decyzyjnym i zarządzaniu wspólnotą polityczną (Barber 1984; Held 1996). W ostatnich dekadach nastąpił wzrost zainteresowania badaniami nad partycypacją, także inne pokrewne pojęcia zyskały na znaczeniu, takie jak zaangażowanie / aktywność obywatelska (*civic engagement, active citizenship*), społeczeństwo obywatelskie, demokracja uczestnicząca, demokracja deliberatywna (Barber 1984; Habermas 2007; Putnam 1995).

W szerokim znaczeniu mianem partycypacji politycznej określa się dobrowolne aktywności podejmowane w celu bezpośredniego lub pośredniego wywarcia wpływu na różnych poziomach systemu politycznego (Verba et al. 1995: 38). Celem partycypacji jest wpływ, który wywierany jest na ośrodki decyzyjne (rząd, ciała wybieralne, administrację). W klasycznym ujęciu podmiotem partycypującym byli obywatele, gdyż to status obywatela warunkował członkostwo we wspólnocie politycznej, a tym samym oznaczał prawo głosu, możliwość udziału w decyzjach i w wyborze osób sprawujących władzę. Obecnie fakt posiadania obywatelstwa ma znaczenie dla zakresu posiadanych uprawnień, nie jest warunkiem wstępnym i koniecznym, by móc oddziaływać na system polityczny. Prawa polityczne zaczęły być związane z rezydencją (zamieszkaniem), a nie obywatelstwem (Hammar 1990).

W literaturze znaleźć można wiele różnych definicji partycypacji politycznej, wszystkie one mają jednak pewne punkty wspólne (van Deth 2001: 4-5). Partycypacja oznacza działanie, aktywność (nie jest nią zatem intencja działania czy bierna postawa, np. śledzenie wydarzeń i informacji politycznych, posiadanie poglądów politycznych), ma ona charakter wolontaryjny i dobrowolny (nie jest nią czynność płaćta lub przymusowa), ma miejsce w systemie politycznym lub dotyczy kwestii politycznych (a nie prywatnych).

Jan W. van Deth (2001: 5-6) wskazuje na rozszerzający się katalog działań, które są określane jako aktywności polityczne. Podczas gdy w latach 40. i 50. XX w. w literaturze przedmiotu mianem partycypacji politycznej określano takie działania jak udział w wyborach i kampaniach przedwyborczych i aktywność na rzecz partii politycznych, tak w kolejnych dekadach lista ta znacznie się poszerzyła. W zakres tego pojęcia włączono kolejno utrzymywanie kontaktów z politykami i urzędnikami oraz organizację i udział w protestach czy

nowe ruchy społeczne (ruch feministyczny, pacyfistyczny). Te ostatnie określono mianem niekonwencjonalnych form partycypacji politycznej (Barnes et al. 1979). Lata 90. XX w. to okres zatarcia się według van Detha granicy między aktywnością polityczną a działaniami publicznymi, do których zalicza m.in. wolontariat, członkostwo w organizacjach czy zaangażowanie się w rozwiązanie spraw ważnych dla danej społeczności.

Proces rozszerzania się granic pojęcia partycypacji politycznej van Deth ilustruje za pomocą porównania list aktywności politycznych, które pojawiają się w literaturze przedmiotu w kolejnych dekadach. Początkowo obejmowały one kilka pozycji, obecnie w badaniach nad partycypacją polityczną wymienia się już ponad 70 różnych działań, które uznane są za polityczne. Stanowi to, według autora, odzwierciedlenie procesu, w którym „wszystko staje się polityczne”, także działania mające miejsce w sferze publicznej i społecznej, takie jak udział w klubie sportowym czy bojkot określonych produktów. Van Deth proponuje ostatecznie, by za partycypację polityczną uznać te działania, które mają oddziaływanie (posiadanie wpływu) na proces decyzyjny, i jednocześnie nie są podejmowane w sferze poza-politycznej, czyli w rodzinie, szkole czy miejscu pracy. Takie podejście jednak także można zakwestionować. Czy udział w związkach zawodowych, które otwarcie popierają lub stoją w opozycji do polityki rządu oraz starają się wpływać na jego decyzje poprzez np. organizacje masowych protestów ulicznych, jest czy nie jest działaniem politycznym? Podobne wątpliwości pojawiają się w przypadku protestów studentów wobec zmian w szkolnictwie wyższym odbywających się na terenie uczelni, a skierowanych do odpowiedzialnego za te zmiany ministra. Wydaje się, że coraz więcej działań o charakterze społeczno-publicznym nabiera cech działań politycznych, a granica między nimi – podobnie jak granica między sferą polityczną i publiczną – jest i pozostanie płynna. Konkludując, w obecnej rzeczywistości ponowne wyznaczenie granicy pomiędzy tym co polityczne a nie-polityczne wydaje się trudne, a być może wręcz niemożliwe.

W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele prób kategoryzacji aktywności określonych jako polityczne. Obok wspomnianego już wcześniej podziału na konwencjonalne i niekonwencjonalne formy partycypacji, często spotyka się także wyróżnienie działań wyborczych (np. akt oddania głosu w wyborach, kandydowanie w wyborach, udział w kampaniach wyborczych, wpieranie kandydatów i sztabów wyborczych) oraz pozawyborczych (np. udział w protestach, demonstracjach, członkostwo i/lub wsparcie finansowe partii politycznych). Inne propozycje podziału form partycypacji politycznej obecne w literaturze odnoszą się do działań legalnych i nielegalnych, jednorazowych i wielokrotnych, podejmowanych *ad hoc* i zorganizowanych.

Aktywność polityczna może dotyczyć (być skierowana) do dwóch grup podmiotów: instytucji państwowych oraz podmiotów poza-państwowych (społeczeństwa obywatelskiego). Do tej pierwszej należy administracja państwowa różnych szczebli, ale też ciała konsultacyjne czy partie polityczne, do drugiej zaś organizacje pozarządowe, związki zawodowe, media, kościoły czy związki wyznaniowe. Rozróżnienie to koreluje z przyjętym w tym tekście podziałem na aktywności polityczne i publiczne (z uwzględnieniem płynności tego podziału).

Badacze interesujący się procesem partycypacji przyjmują zazwyczaj jedną z dwóch perspektyw badawczych: analizując zachowania jednostek (*bottom-up approach*), przyjmują perspektywę mikro i mezo (jednostek oraz grup), a koncentrując się na roli systemu politycznego i jego otoczenia, skupiają się na poziomie makro (*top-down approach*). Badania partycypacji w skali mikro pokazują, że poziom zaangażowania jednostki uzależniony jest od

dwóch typów czynników: posiadanych przez nią zasobów i zaangażowania (Verba et al. 1995). Wśród zasobów wyróżnia się: czas, zasoby finansowe oraz umiejętności obywatelskie (*civic skills*, czyli m.in. zdolność komunikacji i organizacji), mianem zaangażowania określono predyspozycje osobowe, takie jak zainteresowanie polityką, poczucie obywatelskiego obowiązku i sprawstwa. Według autorów, jednostka rozwija swoje umiejętności obywatelskie oraz zaangażowanie w okresie szkolnym (*pre-adult years*), kiedy etap edukacji oraz wpływ wychowania (rodziny) odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu zachowań politycznych podejmowanych w późniejszym okresie życia (ibidem).

W badaniach partycypacji, w zależności od przyjętej perspektywy (jednostki/grupy lub systemu politycznego) wykorzystuje się zazwyczaj model mobilizacji lub model struktury możliwości politycznych (*political opportunity structure*). Koncepcja mobilizacji opiera się na zdolności jednostki lub grupy do zorganizowania się i podjęcia działania o różnym stopniu sformalizowania. Analizie podlegają zasoby oraz umiejętności (jakimi są nie tylko dobra materialne, ale także współpraca, solidarność i integracja wewnątrz grupy oraz sieci i kapitał społeczny jej członków) pozwalające na zaangażowanie się oraz sam proces aktywności i artykulacji swoich interesów (McCarthy, Zald 1977). Model strukturalnej mobilizacji zakłada dwa możliwe kanały zaangażowania się kolektywnego migrantów: poprzez struktury organizacji etnicznych oraz struktury instytucji głównego nurtu (*mainstream actors*), do których należą partie polityczne (Bloemraad 2006).

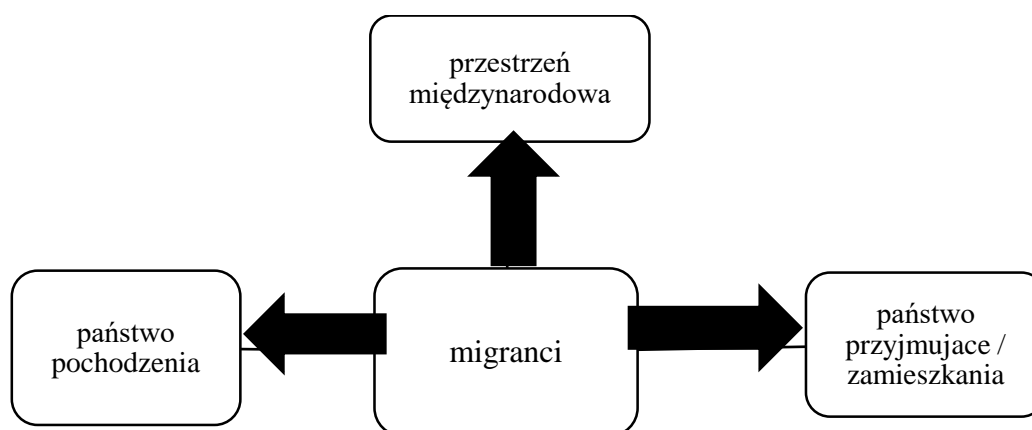
Drugi z wymienionych modeli analitycznych – struktura możliwości politycznych – skupia się na środowisku zewnętrznym i wskazuje na możliwości i ograniczenia podejmowanej aktywności, źródłem których jest prawno-polityczny system państwa. Model struktury możliwości politycznych jest obecnie jednym z najczęściej stosowanych w analizach ruchów społecznych (Opp 2009). Koncepcja została zaproponowana w latach 70. XX w. przez P.K. Eisingera (1973), który zauważył, że otwartość systemu politycznego sprzyja aktywności politycznej jednostek i grup. Następnie koncepcja ta była rozwijana przez kolejnych badaczy (m.in. Tilly 1978; Kriesi et al. 1992; McAdam et al. 1996; Meyer, Minkoff 2004). Stanowi ona użyteczny schemat analityczny, wyjaśniający czynniki determinujące aktywność grup społecznych poprzez wystąpienie sprzyjających warunków strukturalnych i instytucjonalnych, które mogą ułatwić lub blokować zaangażowanie polityczne jednostek i grup społecznych.

Struktura możliwości politycznych jest złożona, składa się na nią wiele zmiennych strukturalnych – elementów politycznej i społecznej rzeczywistości mających wpływ na mobilizację danej grupy do aktywności politycznej: organizacja i stopień otwartości systemu prawnego i instytucjonalnego, centralizacja instytucjonalna, skład systemu partyjnego, dostępne kanały wpływu i reprezentacji, a także nieformalne zachowania, wzorce kulturowe oraz strategie rozwiązywania konfliktów obecne w danej wspólnotce. Niektórzy badacze wielość i różnorodność elementów składających się na zakres przedmiotowy struktury możliwości politycznych jako modelu analitycznego uznają za słabość tej koncepcji (Gamson, Meyer 1996: 275). Pierwotnie koncepcja możliwości politycznych w analizie ruchów społecznych odnosiła się do państwa narodowego i aktywności jego obywateli, jednak z czasem zaczęto ją stosować także w kontekście przestrzeni transnarodowej i partycypacji migrantów.

2. Partycypacja polityczna i publiczna migrantów w ujęciu transnarodowym³

Wskazać można trzy możliwe kierunki (obszary) aktywności migrantów: państwo pochodzenia, państwo zamieszkania (osiedlenia) oraz poziom międzynarodowy (na którym aktywne są m.in. organizacje międzynarodowe) (Gabrielli, Zapata-Barrero 2015: 8), zob. rys. 1. Takie wyróżnienie podkreśla wielowymiarowość i transnarodowość działań podejmowanych przez osoby migrujące. Badania partycypacji politycznej i publicznej migrantów traktowane w szerokim kontekście transnarodowym, powinny objąć nie tylko podejmowane przez nich działania, ale także otoczenie, w jakim mają one miejsce, czyli państwo przyjmujące i jego politykę wobec migrantów (szczególnie integracyjną) oraz państwo pochodzenia i jego działania adresowane do swoich obywateli i ich potomków przebywających za granicą (polityka wobec diaspory).

Rysunek 1. Trzy kierunki aktywności politycznej migrantów

Źródło: opracowanie własne.

Próby uporządkowania aktywności politycznych i publicznych migrantów powielają te, które zostały przedstawione powyżej. W literaturze dotyczącej aktywności migrantów także wspomina się o formach konwencjonalnych i niekonwencjonalnych, wyborczych i pozawyborczych, państwowych i pozapaństwowych (Zapata-Barrero et al. 2013: 1). Ciekawym jest rozróżnienie na działania niskokosztowe i wysokokosztowe, związane z ilością czasu, energii i zasobów, jakie jednostka jest zmuszona poświęcić na dane działanie (Rooij 2012: 461), zob. tabela 1.

³ Udział w wyborach w państwie pochodzenia (tzw. *external voting*) został omówiony w: Lesińska (2014). W związku z czym w niniejszym opracowaniu uwaga skupiona zostanie na partycypacji wyborczej w państwie zamieszkania.

Tabela 1. Typologia działań w sferze politycznej i publicznej

Działania	Konwencjonalne	Niekonwencjonalne
Niskokosztowe	Głosowanie w wyborach Noszenie przypinki	Bojkot produktów Podpisanie petycji
Wysokokosztowe	Wolontariat w partii politycznej lub organizacji / stowarzyszenia Kontakt z politykiem, przedstawicielem rządu lub władz lokalnych	Udział w publicznej demonstracji

Zródło: de Rooij 2012: 461.

Bardziej szczegółowy podział został zaproponowany przez Marco Martiniello i Paula Stathama (1999: 567), którzy wyróżniają cztery kanały instytucjonalne wykorzystywane przez migrantów w sferze politycznej: parlamentarny, wyborczy, konsultacyjny i organizacyjny. Z kolei Thomas Huddleston (2009: 1) wskazuje na trzy ścieżki, dzięki którym migranci mogą uczestniczyć aktywnie w sferze publicznej, określając je jako uczestnictwo (konwencjonalne lub niekonwencjonalne zaangażowanie w zarządzanie sprawami ważnymi dla danej społeczności), mobilizacja (podejmowanie kolektywnych działań w imię wspólnych celów) oraz reprezentacja (wybór osób sprawujących rolę liderów, działających w imieniu grupy, którą reprezentują). Również badacze partycypacji migrantów wspominają o płynnej granicy pomiędzy aktywnością podejmowaną w sferze politycznej i publicznej (Adamson 2007).

W literaturze przedmiotu ważne miejsce zajmują dwa możliwe kanały aktywności migrantów: wyborczy i stowarzyszeniowy. Prawa wyborcze postrzegane są jako realizacja podstawowej idei demokracji liberalnej, która mówi o tym, że żadna jednostka nie powinna być przedmiotem politycznych decyzji przez czas nieokreślony bez możliwości wzięcia czynnego udziału w procesie decyzyjnym. Z kolei udział w stowarzyszeniach stanowi swego rodzaju alternatywę dla partycypacji wyborczej, szczególnie w państwach, gdzie prawa polityczne i wyborcze nie-obywateli są ograniczone, a warunki uzyskania obywatelstwa – trudne do spełnienia.

Udział w wyborach uznaje się jako najbardziej bezpośredni i efektywny kanał partycypacji i wpływu na proces decyzyjny. Uważa się, że jest to czynnik sprzyjający integracji migrantów, zachęcający ich do zaangażowania się w życie społeczności, a tym samym osłabiający istnienie i pogłębianie segmentacji społecznej, alienacji i izolacji grup napływowych (Entzinger 1999). Praktyka pokazała jednak, że nadanie praw wyborczych migrantom na poziomie lokalnym nie przełożyło się automatycznie na ich masowy udział w wyborach. Frekwencja wyborcza migrantów, choć dane na ten temat pozostają nadal fragmentaryczne, jest relatywnie niska (Castles, Miller 2011: 347; Doomernik, Kraler, Reichel 2010: 19-20; Fennema, Tillie 1999: 709). Co więcej, zwiększająca się liczba migrantów nie przekłada się na ich większą liczbę jako wyborców. Dane dotyczące udziału w wyborach lokalnych migrantów w Danii od czasu, kiedy otrzymali oni tam prawa wyborcze, wskazują na stały spadek ich udziału w wyborach oraz dużo niższą frekwencję w porównaniu z populacją obywateli tego kraju (Togeby 1999). Wśród możliwych czynników wpływu wymienia się:

ograniczoną wiedzę na temat własnych praw i sytuacji politycznej w kraju zamieszkania, brak zainteresowania polityką oraz słaby poziom znajomości języka (zob. więcej w kolejnej części).

Kolejnym ważnym kanałem partycypacyjnym jest uczestnictwo w organizacjach i stowarzyszeniach. Podczas gdy partycypacja wyborcza ma w założeniu gwarantować wpływ polityczny, tak udział w stowarzyszeniach pełni funkcję socjalizującą dla migrantów (Lindekilde 2009). Stowarzyszenia sprzyjają nawiązywaniu i podtrzymywaniu relacji międzyludzkich, budują kapitał społeczny grupy, zaufanie i zaangażowanie na rzecz własnej społeczności i instytucji państwa przyjmującego. Udział w organizacjach jest krokiem do wyjścia ze społecznej izolacji, która dotyka większość migrantów w nowym kraju bez względu na długość ich pobytu, a która stanowi ważną przyczynę ich bierności w przestrzeni publicznej. Liczne badania potwierdzają, że kapitał społeczny (poziom członkostwa w stowarzyszeniach etnicznych i głównego nurtu) oraz tworzenie sieci między stowarzyszeniami mają wpływ na udział migrantów w życiu publicznym i politycznym w kraju zamieszkania (Fennema, Tillie 1999, 2001; Jacobs, Tillie 2004; Tillie 2004; Jacobs et al. 2006; Quintelelier 2009, de Rooij 2012).

Rozwój zrzeszeń i organizacji imigrantów w państwach europejskich był procesem stopniowym. Ich charakterystyka, cele i zakres działalności, rola i pozycja zmieniały się wraz z procesem zakorzenienia migrantów w nowym kraju i ich integracji, zależą także od wielkości i profilu grupy migranckiej (Schrover, Vermeulen 2005). Do powstających w pierwszym etapie migracji nieformalnych miejsc spotkań, klubów czy związków przykościelnych dołączają z biegiem czasu bardziej formalne struktury – organizacje kulturalne czy szkoły, a jeszcze później pojawiają się organizacje i stowarzyszenia reprezentujące potrzeby i interesy społeczności migranckich względem władz w państwie pochodzenia i zamieszkania.

Zig Layton-Henry (1990) wyróżnił pięć zasadniczych funkcji organizacji migranckich: 1) tworzą one związki między państwami pochodzenia i krajami przyjmującymi, służą m.in. wsparciem i pomocą dla nowych migrantów; 2) w długim okresie odgrywają ważną rolę w socjalizacji i adaptacji migrantów w nowym kraju oraz w procesie integracji; 3) jednoczą migrantów oraz reprezentują ich interesy w relacjach z innymi podmiotami; 4) podtrzymują związki z państwem pochodzenia oraz innymi organizacjami danej grupy etnicznej i narodowej istniejącymi w innych krajach; 5) działają na rzecz rozwoju kultury i języka wspólnych dla danej grupy.

Kolektywne zaangażowanie się migrantów może mieć wiele źródeł. Celem może być realizacja konkretnego postulatu (np. zniesienie podwójnego opodatkowania), może też koncentrować się wokół bardzo ogólnych kwestii, jak wspólne doświadczenie wykluczenia, dyskryminacji czy rasizmu, czy chęć ochrony własnej odrębności etniczno-kulturowej (religii, języka i tożsamości) (Odmalm 2005; Diehl, Blohm 2001; Koopmans, Statham 2000). Aktywność migrantów może być różnie oceniana przez państwo i społeczeństwo przyjmujące, nierzadko jako proces prowadzący do tworzenia nowych lub podtrzymania już istniejących podziałów społecznych, kulturowych czy etnicznych (Østergaard-Nielsen 2003). Badacze partycypacji migrantów podkreślają także kluczową rolę liderów w procesie mobilizacji społeczności migranckich: to oni zakładają stowarzyszenia, reprezentują społeczność migrancką i jej interesy w kontaktach z innymi podmiotami, a także inspirują i rekrutują nowych aktywistów (Doomernik, Kraler, Reichel 2010; Vogel 2008).

Ciekawą kwestią pozostaje relacja między partycypacją migrantów a procesem ich integracji w społeczeństwie i państwie zamieszkania. Przyjmuje się, że aktywność migrantów w sferze politycznej i publicznej jest wskaźnikiem ich integracji (Penninx, Martiniello 2004). Partycypacja w postaci działań kolektywnych wymagających zaangażowania określonych zasobów (czasu, środków finansowych, etc.) wymaga bowiem określonego poziomu wiedzy o nowym społeczeństwie i otoczeniu prawno-instytucjonalnym oraz zainteresowania i podjęcia aktywności w szerszym środowisku społecznym niż własna grupa etniczna. Wymiar partycypacyjny (który zawiera w sobie procesy mobilizacji, uczestnictwa oraz reprezentacji) jest uznany za najwyższy stopień integracji migrantów w państwie przyjmującym w modelu zaproponowanym przez Marco Martiniello (2005: 2). Pozostałe wymiary w procesie integracji, o jakich wspomina, to wymiar prawny (zakres praw nadawanych przez państwo zamieszkania), tożsamościowy (identyfikacja z państwem i społeczeństwem przyjmującym) oraz zaadoptowanie norm i wartości charakterystycznych dla kraju pobytu. Proces politycznej integracji jest bliski pojęciu politycznej inkluzji (Lesińska 2013). Pierwsza przyjmuje perspektywę jednostki lub grupy (jej relacji ze wspólnotą przyjmującą, tak druga (inkluzja polityczna) opisuje ten proces z punktu widzenia państwa przyjmującego (jako proces włączenia do wspólnoty politycznej nowych członków).

3. Czynniki wpływające na aktywność polityczną i publiczną migrantów w świetle teorii i wyników badań

W literaturze dotyczącej partycypacji migrantów, wśród czynników ją warunkujących wyróżnia się trzy grupy, które są przedstawione w tabeli 2 oraz zostaną omówione bardziej szczegółowo poniżej:

1) cechy migrantów (jako jednostek) oraz jako grupy, m.in. status ekonomiczny, wykształcenie, płeć, wiek, poziom znajomości języka, długość pobytu za granicą, a w przypadku grupy – jej liczebność, stopień zorganizowania, obecność charyzmatycznych liderów, kapitał społeczny;

2) politykę państwa pochodzenia wobec obywateli będących za granicą oraz ich potomków (polityka wobec diaspory);

3) system polityczno-instytucjonalny państwa osiedlenia, w tym formalne rozwiązania prawne i zasady działania systemu politycznego, dostępne dla migrantów mechanizmy i kanały uczestnictwa, a także prowadzona polityka integracyjna.

Tabela 2. Czynniki wpływające na zaangażowanie polityczne i publiczne migrantów w przestrzeni transnarodowej

Migranci	<ul style="list-style-type: none"> • Rozmiar społeczności migranckiej • Posiadane zasoby (kapitał ekonomiczny i społeczny) • Integracja wewnętrzna i sieci społeczne • Stopień samoorganizacji • Kanały komunikacji • Zdolność do mobilizacji i gotowość do aktywności
-----------------	--

Państwo pochodzenia	<ul style="list-style-type: none"> • Wsparcie obywateli przebywających za granicą i ich organizacji (finansowe, organizacyjne, prawne) • Możliwość udziału w wyborach (<i>external voting</i>) • Akceptacja dla wielokrotnego obywatelstwa
Państwo osiedlenia	<ul style="list-style-type: none"> • Przyzwolenie na odrębność kulturową (brak przymusu asymilacji) • Wsparcie procesu samoorganizacji grup migranckich • Otwarty system prawny i polityczny (struktura możliwości politycznych) • Możliwość udziału w wyborach • Pozytywny dyskurs o migracji i migrantach • Brak barier nieformalnych, takich jak praktyki dyskryminacyjne czy tzw. szklany sufit • Akceptacja dla wielokrotnego obywatelstwa

Zródło: opracowanie własne.

Ad. 1. Cechy migrantów

Wyniki dostępnych badań wskazują, że możliwości i poziom aktywności politycznej i publicznej migrantów są pozytywnie skorelowane z określonymi indywidualnymi właściwościami jednostek, takich jak wykształcenie lub czas spędzony w państwie przyjmującym (Doomernik et al. 2010; Koopmans et al. 2005) oraz ze strukturą i cechami społeczności migranckich, np. spójnością i stopniem ich zorganizowania (Martiniello 2006).

Do cech sprzyjających partycypacji migrantów należą: wyznawane polityczne idee i wartości, wcześniejsze zaangażowanie w politykę (także przed procesem migracji), stopień instytucjonalizacji społeczności migrantów (gęstość i siła struktury stowarzyszeniowej), uznanie swojej obecności w kraju zamieszkania za stałą lub tymczasową, stopień identyfikacji z państwem i społeczeństwem pochodzenia i/lub przyjmującym, znajomość systemu politycznego i instytucji, posiadany kapitał społeczny, a także inne determinanty zachowań politycznych, takie jak poziom wykształcenia, umiejętności językowe, status społeczno-ekonomiczny, wiek lub kohorta pokoleniowa (Martiniello 2005: 6).

Liczne badania społeczności diasporycznych osiadłych w USA potwierdzają, że wyższy status majątkowy sprzyja większemu zaangażowaniu politycznemu w praktyki transnarodowe – osiedli, bardziej zamożni i wykształceni, posiadający doświadczenie życia w państwie przyjmującym (długi czas pobytu) i wiedzę na temat dostępnych kanałów partycypacyjnych są zdecydowanie bardziej skłonni do aktywności politycznej, w tym także do podejmowania działań o charakterze transnarodowym niż migranci słabiej wykształceni i mniej zasobni (Portes et al. 1999). Inne badania także potwierdzają pozytywną korelację między poziomem partycypacji politycznej a wykształceniem (Adamson 2007), statusem społeczno-ekonomicznym, płcią oraz poziomem utożsamiania się ze społecznością (Quintelier 2009).

Autorzy badań przeprowadzonych w Finlandii (na podstawie danych rejestrowych do wyborów lokalnych w 2012 roku) wskazują, że wyższy poziom partycypacji (w postaci udziału

w wyborach w państwie zamieszkania) odnotowany został u migrantów posiadających małżonka – obywatela państwa zamieszkania oraz nieletnie dzieci (Wass et al. 2015). Wyższy wskaźnik udziału w wyborach charakteryzował tych, których państwo pochodzenia było krajem demokratycznym oraz kiedy posiadali oni wcześniejsze doświadczenia w postaci udziału w wyborach w kraju pochodzenia (przed wyjazdem za granicę).

Badania sondażowe przeprowadzone na obywatelach Szwajcarii mieszkających w innych państwach (europejskich oraz w USA) wskazują także, że osoby utożsamiające się z krajem zamieszkania i głosujące w wyborach w tym kraju, jednocześnie chętniej angażują się politycznie w państwie pochodzenia (Schlenker, Blatter, Birka 2017). Osoby posiadające podwójne obywatelstwo okazują się według tych badań nie mniej aktywne od tych, które mają tylko jedno obywatelstwo.

Według autorów prowadzących badania wśród społeczności migranckich w holenderskich miastach, istnieje pozytywna korelacja między stopniem wspólnotowości danej grupy migranckiej (która związana jest z posiadanym kapitałem społecznym i strukturą stowarzyszeniową) a partycypacją polityczną i stopniem zaufania do lokalnych instytucji (Fennema, Tillie 1999). Podkreśla się przede wszystkim rolę pomostowego kapitału społecznego (*bridging social capital*), odnoszącego się do sieci istniejącymi pomiędzy osobami należącymi do różnych społeczności (Leighley 1990; McLeod et al. 1999). Inaczej mówiąc, migranci mający sieci społeczne nie tylko z osobami z własnej grupy etnicznej, ale także z przedstawicielami innych społeczności, są bardziej skłonni do podjęcia aktywności w sferze politycznej lub publicznej państwa zamieszkania.

Jednocześnie jednak badania przeprowadzone wśród przedstawicieli społeczności tureckiej zamieszkujących miasta niemieckie potwierdzają, że aktywność we własnych stowarzyszeniach (etnicznych) nie przekłada się automatycznie na partycypację polityczną czy większe zainteresowanie polityką państwa zamieszkania (Diehl, Blohm 2001; Jacobs et al. 2006). Gwarantuje ją jednoczesne zaangażowanie w obu – tureckich i niemieckich – stowarzyszeniach, a takie zadeklarowała niewielka liczba badanych. Co ciekawe, inne badania wskazały na ewolucję zaangażowania stowarzyszeniowego kolejnych pokoleń tureckich migrantów. Podczas gdy przedstawiciele pierwszego pokolenia migrantów w Niemczech deklarują aktywność przede wszystkim w związkach zawodowych, to drugie i kolejne pokolenia przyznają się do członkostwa głównie w niemieckich klubach sportowych i stowarzyszeniach związanych z organizacją czasu wolnego (Cyrus 2005).

Ad.2. Polityka państwa pochodzenia

Państwa mające tradycje emigracji i posiadające liczną diasporę (populację obywateli i ich potomków mieszkających poza krajem), często podejmują działania polityczne w celu jej aktywizacji (Østergaard-Nielsen 2003; Scheffer 2003). Spotkać można wiele propozycji kategoryzacji działań składających się na zakres przedmiotowy polityki wobec emigrantów i ich potomków rozsianych po świecie (polityki wobec diaspyry). Peggy Levitt i Rafael de la Dehesa (2003) wyróżniają pięć obszarów działań państwa, które są do nich adresowane i mają na celu ich mobilizację polityczną: 1) tworzenie struktury instytucjonalnej (dla rozwoju współpracy i reprezentacji w kraju pochodzenia), 2) rozszerzenie zakresu praw politycznych przysługujących obywatelom mieszkającym za granicą (akceptacja podwójnego obywatelstwa czy prawa wyborcze), 3) rozwój możliwości inwestycyjnych w kraju pochodzenia, 4) dbanie o

ochronę praw obywateli przebywających za granicą (z wykorzystaniem struktur instytucji dyplomatyczno-konsularnych czy poprzez zawieranie umów bilateralnych z krajami docelowymi) oraz 5) działania symboliczne dotyczące wzmocnienia więzi tożsamościowych z państwem pochodzenia.

Z kolei Alan Gamlen (2008), identyfikując działania państwa pochodzenia adresowane do rodaków mieszkających za granicą, przyporządkowuje je do jednej z dwóch grup aktywności: związanych z budowaniem potencjału społeczności emigranckich przebywających za granicą oraz z podtrzymywaniem kontaktów między diasporą a państwem pochodzenia. Analizując przypadki trzech krajów (Dominikany, Salwadoru i Haiti), José Itzigsohn (2000) wymienia czynniki, które sprzyjają zaistnieniu jakiejś formy politycznego zaangażowania migrantów w stosunku do państwa pochodzenia. Wskazuje na trzy z nich: istnienie zapotrzebowania w państwie pochodzenia na zasoby finansowe migrantów, konkurencji wśród partii politycznych o poparcie obywateli mieszkających za granicą oraz dobrze zorganizowanej struktury organizacyjnej tych ostatnich. Według autora, państwa rozwijające się, które liczą na ekonomiczne zaangażowanie się migrantów w postaci inwestycji i transferów finansowych, są bardziej otwarte także na jej polityczne zaangażowanie w systemie politycznym państwa pochodzenia.

Inną propozycję porządkującą bogaty zestaw możliwych działań prowadzonych przez państwo pochodzenia wobec swoich obywateli za granicą przedstawia Myra Waterbury (2010). Twierdzi ona, że wszystkie państwa mają do dyspozycji podobną listę działań składającą się na politykę wobec emigrantów i ich potomków oraz wybierają z niej te, które najbardziej im odpowiadają w procesie budowania wzajemnych relacji z diasporą. Wyróżnia ona kilka grup, które można określić jako działania prawne, instytucjonalne, polityczne, socjalno-ekonomiczne i symboliczne, a w praktyce dotyczą one kolejno: 1) zapewnienia ochrony prawnej i dyplomatycznej obywatelom przebywającym za granicą; 2) tworzenia instytucji adresowanych do diasporę oraz wsparcia organizacji diasporę działających w państwach osiedlenia; 3) gwarancji praw politycznych (i wyborczych) oraz reprezentacji w systemie politycznym (poprzez np. powołanie ciał przedstawicielskich); 4) specjalnych uprawnień i usług socjalnych, w tym subsydiów, dostępu do rynku pracy, zwolnień podatkowych oraz 5) zapewnienia symbolicznego i realnego członkostwa we wspólnocie narodowej przez rozwiązania dotyczące obywatelstwa oraz innych form prawnych poświadczających przynależność do wspólnoty narodowej (które określa jako „etno-obywatelstwo”, *ethnizenship*). Wśród praw przysługujących obywatelom przebywającym za granicą, kluczowe dla ich zaangażowania politycznego, są prawa wyborcze, czyli możliwość głosowania za granicą (w obwodach wyborczych tworzonych poza krajem) oraz przyjazne rozwiązania dotyczące procesu oddania głosu: łatwa rejestracja, korespondencyjny tryb głosowania, który umożliwia partycypację w wyborach tym, którzy są rozsiani daleko od komisji wyborczych organizowanych zazwyczaj w największych miastach (zob. więcej Lesińska 2014).

Ad 3. System prawno-instytucjonalny państwa osiedlenia

Jak zauważa Marco Martiniello (2005: 6), udzielając lub odmawiając prawa do głosowania cudzoziemcom, ułatwiając lub utrudniając dostęp do obywatelstwa, przyznając lub ograniczając wolność stowarzyszania się, zapewniając lub blokując możliwości migrantom

reprezentacji swoich interesów poprzez ustanowienie ciał konsultacyjnych bądź ich brak, państwo determinuje udział migrantów w sferze politycznej i publicznej państwa.

Autorzy zwracają także uwagę, że nie tylko system prawno-instytucjonalny, ale także szeroko pojęty dyskurs (*discursive opportunity structure*) dotyczący migracji i migrantów ma znaczenie. Percepcja i forma dyskursu o migrantach mają znaczenie, im bowiem silniejsze nastroje antyimigranckie i podziały społeczno-polityczne, tym większa niechęć imigrantów do podjęcia aktywności w sferze politycznej czy publicznej (Leighley, Vedlitz 1999). Mówiąc dokładniej, podkreślana jest rola polityki państwa przyjmującego wobec migrantów oraz ich stowarzyszeń, otwartość władz lokalnych do dialogu z tymi ostatnimi oraz kierunek i treść dominującego dyskursu (politycznego, publicznego i medialnego) (Ireland 1994; Koopmans 2004; Koopmans et al. 2005; Morales, Giugni 2011; Però, Solomos 2010). Pozytywna korelacja występuje też w przypadku poziomu kultury politycznej i tradycji partycypacji w kraju pochodzenia (Adamson 2007; Fennema, Tillie 1999).

Marco Martiniello (2005: 17-18) proponuje listę wskaźników mogących pomóc w zmierzeniu poziomu uczestnictwa migrantów w sferze politycznej i publicznej poprzez wykorzystanie konwencjonalnych i niekonwencjonalnych kanałów uczestnictwa. W przypadku tych pierwszych wskazuje on na: 1) frekwencję wyborczą (czy jest ona niższa czy porównywalna z obywatelami), 2) reprezentację migrantów na listach wyborczych i na stanowiskach wybieranych oraz we władzy wykonawczej, 3) skalę członkostwa i aktywności w partiach politycznych, 4) tworzenie własnych partii politycznych przez migrantów (lub przedstawicieli kolejnych pokoleń), których program jest oparty na wartościach religijnych lub etnicznych charakterystycznych dla danej społeczności migranckiej, 5) udział migrantów w instytucjach konsultacyjnych tworzonych na różnych poziomach (krajowym, lokalnym) przez instytucje państwowe. Wśród wskaźników uczestnictwa politycznego z wykorzystaniem niekonwencjonalnych kanałów partycypacji wymienia on: 1) obecność migrantów w związkach zawodowych, 2) samoorganizację (zakładanie różnych typów stowarzyszeń), 3) zaangażowanie w różnego rodzaju grupy nacisku (ruchy humanitarne, ekologiczne, sąsiedzkie, itp.).

Inny zaproponowany podział dotyczący czynników zagregowanych (odnoszących się do państwa pochodzenia i państwa przyjmującego) obejmuje uwarunkowania instytucjonalne, społeczno-ekonomiczne oraz polityczne (Belchior et al. 2018). Autorzy odnoszą je do analizy partycypacji obywateli Portugalii w wyborach krajowych, zwracając uwagę na wpływ warunków instytucjonalnych na frekwencję, formując ostatecznie dość banalną konkluzję, mianowicie, że im trudniej jest wyborcy oddać swój głos w wyborach organizowanych za granicą, tym mniej będzie on chętny, by wziąć w nich udział.

Wiele badań empirycznych wyjaśniających przebieg i formę uczestnictwa politycznego i publicznego migrantów koncentruje się na poziomie miasta lub społeczności lokalnej (Morales, Giugni 2011). Wynika to prawdopodobnie z faktu, że wielu migrantów może aktywnie uczestniczyć w sferze politycznej tylko na poziomie lokalnym, co jest wynikiem posiadanego statusu pobyтового i braku obywatelstwa kraju zamieszkania. W związku z tym, rola polityk lokalnych jest uznawana za kluczową wśród czynników wpływających na zaangażowanie polityczne i publiczne migrantów (Fennema, Tillie 1999; Huddleston 2009). Wyniki badań wskazują także na to, że im bardziej otwarty (przyjazny) jest system prawny i instytucjonalny, wspierający integrację migrantów, tym szerszy jest zakres ich zaangażowania

w życie społeczności (Bäck, Soininen 1993; Koopmans 2004). Migranci są bardziej zaangażowani w życie polityczne i publiczne w krajach, w których mieszkańcy także są aktywni społecznie (Huddleston 2009).

Wyniki międzynarodowych projektów, których celem były badania porównawcze procesów partycypacyjnych społeczności migracyjnych oraz systemów prawno-politycznych państw przyjmujących adresowanych do migrantów potwierdzają tezę, że czynniki ze wszystkich wyżej wymienionych grup – profil społeczno-ekonomiczny migrantów, wsparcie i polityka prowadzona przez państwo pochodzenia oraz system prawno-polityczny i instytucjonalny kraju przyjmującego – mają znaczenie i wpływają na przebieg, zakres i formę procesów partycypacyjnych z udziałem migrantów⁴.

4. Partycypacja wyborcza migrantów w państwie zamieszkania⁵

Jak wspomniano powyżej, prawa wyborcze są traktowane jako ważne uprawnienie polityczne, które daje możliwość wpływu na wybór władzy, a tym samym na funkcjonowanie systemu politycznego. Udział w wyborach jest uznawany za „mało kosztowny” typ działania politycznego, gdyż nie wymaga tak wiele czasu i zasobów jak inne, np. udział w demonstracji czy zaangażowanie w partii politycznej. W związku z tym założenie, że aktywność wyborcza powinna być najbardziej powszechnym działaniem politycznym w wykonaniu migrantów, wydaje się uzasadnione. Partycypacja wyborcza to także jeden z kluczowych wymiarów uczestniczenia migrantów w życiu politycznym w państwie zamieszkania i dowód na ich polityczną integrację (FRA 2017). Te, jak i inne powody zadecydowały, że temat udziału migrantów w wyborach jest relatywnie szeroko obecny w literaturze przedmiotu.

Wielu migrantów (szczególnie w państwach UE) ma prawo uczestniczyć w wyborach na poziomie lokalnym w kraju swojego zamieszkania. Dane wskazują jednak, że liczba rejestrujących się cudzoziemskich wyborców oraz wskaźniki ich uczestnictwa w wyborach są niższe niż w przypadku obywateli mieszkających w tym samym kraju (Diehl, Blohm 2001; Doomernik, Kraler, Reichel 2010; Jones-Correa 2001; Ruedin 2018; Vogel 2008). Autorzy wskazują na dwie grupy czynników, które mogą negatywnie oddziaływać na niską frekwencję wśród migrantów: instytucjonalne oraz społeczno-świadomościowe. Istniejące prawne i

⁴ Przykładami takich projektów są: LOCALMULTIDEM: Multicultural Democracy and Immigrants' Social Capital in Europe: Participation, Organisational Networks, and Public Policies at the Local Level, którego celem była analiza procesu politycznej integracji migrantów, politycznej i instytucjonalnej struktury adresowanej do migrantów oraz porównania grup migranckich pod kątem ich integracji politycznej na przykładzie dziewięciu miast europejskich (<https://www.um.es/localmultidem/description.html>); POLITIS: Building Europe with New Citizens? An Inquiry into the Civic Participation of Naturalised Citizens and Foreign Residents in 25 Countries – projekt zakładał badania procesów partycypacji publicznej migrantów w 25 krajach UE metodą wywiadów pogłębionych, głównie z liderami społeczności migranckich (www.politis-europe.uni-oldenburg.de); MOVEACT: Intra-EU Mobility and Political Participation of British, Germans, Poles and Romanians in Western and Southern Europe, w trakcie którego analizowano proces partycypacji politycznej obywateli brytyjskich, niemieckich, polskich i rumuńskich w czterech krajach UE (Francji, Włoszech, Hiszpanii i Grecji), przeprowadzono dwa sondaże, jeden internetowy – adresowany do migrantów oraz drugi – w postaci ankiet wysłanych do stowarzyszeń i organizacji migranckich oraz instytucji publicznych działających na rzecz migrantów (<http://www.moveact.eu>, zob. też: Recchi E. 2012).

⁵ Przegląd literatury dotyczący udziału obywateli mieszkających za granicą w wyborach w kraju pochodzenia został opublikowany w: Lesińska (2015); w niniejszym tekście cześć poświęcona partycypacji wyborczej została poświęcona udziałowi migrantów w wyborach w państwie zamieszkania.

instytucjonalne warunki udziału w wyborach mają z pewnością ważny wpływ. Oczywistym jest, że im bardziej restrykcyjne reguły uczestnictwa w wyborach (np. obowiązek rejestracji na listach wyborców przed każdymi kolejnymi wyborami), tym niższa liczba głosujących (Huddleston 2009; Jones-Correa 2001; Togeby 1999). Również działania państwa w postaci prowadzonej polityki integracyjnej, która powinna skutkować większą wiedzą na temat obowiązującego prawa wśród migrantów, wzmocnieniem poziomu ich identyfikacji z państwem przyjmującym, etc., odgrywają ważną rolę (Diehl, Blohm 2001; Koopmans et al. 2005; Statham 1999).

Niski poziom uczestnictwa migrantów w wyborach, pomimo posiadania praw wyborczych, przekłada się na niewielki wpływ tej grupy na wynik wyborów. W Wielkiej Brytanii, kraju w Europie o prawdopodobnie największej liczbie migrantów posiadających prawa wyborcze, ocenia się, że mogą oni (z powodu koncentracji terytorialnej oraz systemu jednomandatowych okręgów wyborczych) znacząco wpłynąć na wyniki wyborów w 30–60 okręgach w wyborach parlamentarnych (na 650 istniejących; Castles, Miller 2011: 353). Z kolei po wyborach w 2002 roku do rad największych miast w Holandii stanowili oni 20% składu rad miejskich (ter Wal 2005: 41), jednak brak jest danych, czy wybrani stanowili pierwsze czy już kolejne pokolenia migrantów.

Można postawić prawdopodobną hipotezę, że niskie zainteresowanie udziałem w wyborach skutkuje tym, że migranci nie są traktowani przez partie polityczne jako wyborcy, o których głosy warto zabiegać, skoro i tak nie stawiają się przy urnach. Z tej samej przyczyny partie rzadko zapraszają na listy wyborcze kandydatów o migranckim pochodzeniu (Fanning et al. 2010, 2016). W Holandii wybory opierają się na głosowaniu na kandydatów z list partyjnych, co oznacza, że migranci, by wystartować jako kandydaci muszą najpierw zdobyć nominacje partyjne. Badania przeprowadzone w tym kraju wskazały, że w kwestii preferencji partyjnych migrantom ideologicznie bliżej do partii lewicowych i te w większości zdobywają ich poparcie. Jednocześnie jednak wykazują oni także stałość swoich preferencji politycznych, głosując na daną partię, a nie na kandydata z własnej grupy etnicznej (ter Wal 2005: 152). Prawo do zakładania partii politycznych też nie jest wykorzystywane przez migrantów. Powszechnym rozwiązaniem jest tworzenie sojuszy przez organizacje migranckie z największymi partiami politycznymi, które zapraszają kandydatów o migranckich korzeniach do startu z ich list wyborczych (Layton-Henry 1991: 120).

Badacze problemu zwracają także uwagę na przyjęty system wyborczy, którego zasady mogą oddziaływać na kolektywną mobilizację polityczną i wyborczą społeczności migranckich, szczególnie w tych okręgach wyborczych, gdzie występuje ich koncentracja. Analiza autorstwa Lise Togeby (1999) partycypacji wyborczej imigrantów w Szwecji i Danii wykazała różnicę we frekwencji wyborczej w obu państwach. W Szwecji, kraju o aktywnej polityce integracyjnej i wysokim poziomie akceptacji społecznej dla migrantów, była ona zdecydowanie niższa. Autorka wyjaśnia tę różnicę obowiązującym w Danii systemem wyborczym (proporcjonalnym połączonym ze specjalną regułą alokacji miejsc w parlamencie), który stwarza szanse na zwycięstwo kandydatom nawet z niskich pozycji na liście wyborczej.

Dostępne wyniki badań wskazują również na określone związki między partycypacją migrantów a czynnikami związanymi z posiadanymi przez nich zasobami, poziomem integracji, usieciowieniem oraz socjalizacją. Widoczny jest bezpośredni związek między wykształceniem i okresem pobytu w danym kraju a poziomem partycypacji: im wyższe

wykształcenie i dłuższy czas pobytu, tym wyższy jej poziom (Doomernik, Kraler, Reichel 2010: 11). Nic w tym dziwnego, gdyż ma to zapewne związek z mniejszymi barierami językowymi czy kulturowymi. Trudno spodziewać się, że osoba, która ma niski poziom znajomości języka państwa zamieszkania, będzie śledziła, co się dzieje w polityce, wiedziała, jak funkcjonuje system prawno-instytucjonalny, знаła partie polityczne i program wyborczy kandydatów. Migranci też sytuują się zazwyczaj w grupie społecznej o niższym statusie ekonomicznym i poziomie wykształcenia niż ogół społeczeństwa przyjmującego oraz więcej czasu poświęcają działalności zarobkowej. Posiadają zatem mniejsze zasoby (w postaci czasu, środków finansowych i wiedzy) oraz wiedzę, które – jak już wspomniano – mają wpływ na poziom partycypacji. Co więcej, wyniki badania migrantów w Norwegii wykazały, że ważnym czynnikiem jest także czas, kiedy nabywają oni prawo do udziału w wyborach – im wcześniej, tym wyższy poziom partycypacji wyborczej (Ferwerda et al. 2018). Ta korelacja jest szczególnie widoczna w przypadku migrantów pochodzących z krajów o systemach niedemokratycznych, gdzie wybory nie są organizowane.

Im bardziej spójna i zorganizowana społeczność migrancka, tym większy poziom aktywności politycznej i publicznej jej przedstawicieli, zwłaszcza w przypadku, gdy łączy ją określony interes, który przeradza się często w otwarte postulaty i działania na rzecz ich spełnienia (Martiniello 2006). Stopień integracji również ma znaczenie, im bardziej migrant jest i czuje się częścią społeczeństwa i państwa, tym bardziej dotyczą go podejmowane tam decyzje polityczne i ma więcej do stracenia, nie uczestnicząc w nich (Bäck, Soininen 1993). Potwierdza to także fakt, że osoby naturalizowane (które otrzymały obywatelstwo kraju zamieszkania) charakteryzuje większy poziom partycypacji wyborczej (Bevelander, Pendakur 2011).

Badania dotyczące zależności między udziałem w organizacjach a partycypacją wyborczą nie pokazują jednoznacznej zależności typu: kto jest aktywny w jakiejś organizacji, będzie częściej głosował w wyborach. Analiza migrantów z trzech grup etnicznych drugiego pokolenia mieszkających w Danii (osób pochodzących z byłej Jugosławii, Turcji i Pakistanu) wskazują, że wpływ uczestnictwa w danej organizacji jest inny w badanych grupach i zależy od różnych czynników (Togeby 2004). Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych wśród przedstawicieli wymienionych grup pokazują, że wśród Pakistańczyków udział w organizacji ma silny wpływ na podjęcie innych nieformalnych działań w sferze politycznej czy publicznej, ale nie ma żadnego wpływu na ich udział w wyborach. Wśród Turków udział w organizacji pozytywnie wpływa na podjęcie innych działań (udział w wyborach oraz aktywności nieformalnych), za to wśród badanych osób z byłej Jugosławii udział w organizacjach nie ma znaczenia dla podejmowania przez nie innych działań politycznych.

5. Badania dotyczące partycypacji politycznej i publicznej polskich migrantów

Temat partycypacji migrantów w odniesieniu do polskich migrantów był do tej pory przedmiotem stosunkowo nielicznych badań. Istniejące opracowania koncentrują się przede wszystkim na przypadku Polaków w państwach UE i przyjmują formę raportów badawczych, w których publikowane są wyniki prowadzonych projektów.

Jedno z najciekawszych badań w tym temacie zrealizowano w Instytucie Zachodnim (Fiń et al. 2013). Jednym z jego komponentów był szeroko zakrojony sondaż internetowy na próbie 3,5 tys. Polaków mieszkających w wybranych krajach Europy Zachodniej i USA, w tym większość próby stanowiły osoby, które wyjechały z kraju po przystąpieniu Polski do UE (po 2004 roku). Jednym z celów badania było oszacowanie poziomu i zakresu aktywności społecznej i politycznej polskich migrantów. Zadano m.in. pytania o udział w wyborach przed wyjazdem oraz podczas pobytu za granicą (nie sprecyzowano jednak, o jaki rodzaj wyborów chodzi – samorządowe, krajowe czy europejskie). Uzyskane odpowiedzi wskazały, że poziom partycypacji wyborczej respondentów już przed opuszczeniem kraju nie był wysoki: do regularnego udziału w wyborach przyznała się tylko nieco ponad połowa ankietowanych, co trzeci badany uczestniczył w nich nieregularnie, a jeden na sześciu nigdy. W sytuacji emigracji poziom udziału w wyborach jeszcze uległ obniżeniu: blisko połowa ankietowanych potwierdziła, że nie bierze udziału w żadnych wyborach, co trzeci wskazał na nieregularne uczestnictwo, a jeden na czterech respondentów zadeklarował regularny udział.

Wyniki sondażu wskazały, że poziom partycypacji zależy od wieku respondenta (im wyższy wiek badanych, tym częściej uczestniczą oni w wyborach) oraz płci (regularne uczestnictwo w wyborach zadeklarowała jedna trzecia badanych mężczyzn i jedynie co piąta respondentka). Kwestionariusz zawierał także pytania o udział w organizacjach pozarządowych. Prawie co piąty ankietowany deklaruje zaangażowanie organizacyjne przed wyjazdem z kraju, a po zmianie kraju zamieszkania – tylko co siódmy badany. Zdecydowana większość deklarujących jakiegokolwiek zaangażowanie organizacyjne wybiera stowarzyszenia polskie (polonijne), do działalności w takich organizacjach przyznał się co ósmy respondent.

Inna ciekawa próba badawcza została podjęta przez organizacje pozarządowe (z Polski, Litwy i Łotwy), w ramach której przeprowadzono sondaż internetowy oraz zorganizowano grupy fokusowe z udziałem obywateli tych trzech państw przebywających w Irlandii (Golubeva et al. 2016). Pytania dotyczyły zaangażowania politycznego i publicznego oraz barier utrudniających partycypację migrantów. Sondaż został zorganizowany przy wsparciu organizacji migranckich w Irlandii – to z ich pomocą docierano do respondentów – oraz metodą kuli śnieżnej. Próba wyniosła 604 osoby, w tym 374 Polaków. Należy przypuszczać, że wybrana metoda znalezienia respondentów oraz typ sondażu (online) miały wpływ na jego wyniki, które wskazały zaskakująco wysoki poziom zainteresowania polityką wśród osób wypełniających kwestionariusz. Informacja o sondażu była dystrybuowana przez strony internetowe i kanały informacyjne organizacji migranckich zaproszonych do współpracy przy realizowanym projekcie. Na pytanie o to, jak często (rzadko lub nigdy) ktoś dyskutuje na temat sytuacji politycznej w swoim kraju pochodzenia, 37% odpowiedziało, że często (w tym 43% respondentów polskich wybrało taką odpowiedź). Odpowiednio 20% i 15% respondentów często dyskutowało na temat sytuacji politycznej w Irlandii na poziomie lokalnym i krajowym (taką odpowiedź zaznaczyło 24% i 16% Polaków). W sondażu znalazło się także pytanie o zaufanie do instytucji i systemu prawnego w Irlandii i w kraju pochodzenia. Zdecydowanie wyżej oceniono instytucje w państwie zamieszkania (Irlandii), w tym najwyższe noty otrzymała policja, najmniejsze partie polityczne (w obu państwach). 1/3 respondentów przyznała się, że są członkami organizacji działających na lokalnym poziomie (stowarzyszeń migranckich lub innych).

Podobne wątpliwości budzi poziom pozytywnych odpowiedzi na pytanie o rejestrację i uczestnictwo w wyborach lokalnych w Irlandii, jakie miały miejsce w 2014 roku: 32% respondentów stwierdziło, że zarejestrowało się jako wyborcy, a 29%, że wzięło udział w wyborach. Wśród respondentów odpowiedź twierdzącą dotyczącą rejestracji i udziału w wyborach zaznaczyło odpowiednio 39% i 34% Polaków. Żadne inne źródła nie potwierdzają tak wysokiego udziału obywateli polskich w wyborach lokalnych w Irlandii. Wśród odpowiedzi na pytanie o przyczyny absencji wyborczej przeważały te wskazujące na brak informacji o kandydatach i partiach politycznych, brak zainteresowania polityką oraz brak świadomości o posiadaniu praw wyborczych. Do udziału w wyborach w kraju pochodzenia przyznało się 44% respondentów, w tym wśród polskich uczestników badania odsetek ten wyniósł 48%. W przypadku wyborów w kraju pochodzenia odpowiedzi o przyczyny absencji wyborczej były podobne, najwięcej odpowiedzi dotyczyło braku zainteresowania polityką oraz niewystarczającej informacji o kandydatach i partiach.

Inną publikacją, która odnosiła się do tematu partycypacji polskich migrantów w Wielkiej Brytanii, był raport opublikowany przez Instytut Spraw Publicznych pt. *Nic o nas bez nas. Partycypacja obywatelska Polaków w Wielkiej Brytanii* (Kucharczyk 2013). Treść i wnioski raportu opierają się na badaniach jakościowych (wywiadach, przeglądzie literatury, prasy i źródeł internetowych) przeprowadzonych niezależnie i na niedużą skalę przez autorów poszczególnych rozdziałów dotyczących różnych form partycypacji Polaków w Wielkiej Brytanii (formalnych i nieformalnych). Z raportu rysuje się obraz zaangażowanych polskich migrantów, jednak biorąc pod uwagę przyjęte metody oraz zakres badań, wniosków ten można odnieść do liderów i członków polskich i polonijnych organizacji, z którymi przeprowadzono wywiady, jednak trudno go uogólniać do całej populacji polskich migrantów w Wielkiej Brytanii.

Spśród kilku innych przykładów badań sondażowych (internetowych), gdzie grupą badaną byli Polacy przebywający za granicą, a które dotyczyły m.in. kwestii partycypacji politycznej i publicznej, warto wspomnieć jeszcze kilka innych. IPSOS i Polish City Club (2014) wykonały przed wyborami do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku sondaż na grupie Polaków w Wielkiej Brytanii; próba wynosiła 552 osoby. Na pytanie o głosowanie w wyborach (polskich, brytyjskich i europejskich) zdecydowana większość respondentów odpowiadała, że głosowała w polskich, ale nie w brytyjskich wyborach. W tych ostatnich częściej głosowały osoby starsze oraz z dłuższym czasem pobytu w Wielkiej Brytanii. W odpowiedzi na pytanie o najważniejsze bariery ograniczające ich partycypację polityczną respondenci wskazywali najczęściej na poczucie braku wpływu na politykę, brak czasu oraz brak zainteresowania polityką. Jednocześnie ponad jedna trzecia respondentów przyznała, że ma problem ze zrozumieniem brytyjskiej polityki i to odstrasza ich od udziału w wyborach. Wyniki sondażu pokazały także bardzo wysoką aktywność stowarzyszeniową respondentów, prawie 60% z nich odpowiedziało twierdząco na pytanie o współpracę ze stowarzyszeniem lub organizacją. Podobnie jak w przypadku wcześniej opisywanego badania internetowego, także to było organizowane przez polską organizację i ten fakt mógł zaważyć na doborze próby, a tym samym tak wysokim wskaźniku poziomu partycypacji deklarowanej przez respondentów.

Kolejnym przykładem jest sondaż internetowy (próba N=245), który był realizowany przez ESRC Centre for Population Change (2014) na grupie Polaków mieszkających w Szkocji (jako największej grupie narodowej zamieszkałej w Szkocji i urodzonej poza Wielką Brytanią)

przed referendum dotyczącym niepodległości Szkocji. Pytania w sondażu dotyczyły m.in. partycypacji wyborczej oraz planów udziału w referendum. Na pytanie o to, czy i gdzie głosują, 35% respondentów odpowiedziało, że nie bierze udziału w żadnych wyborach, 49%, że głosuje albo w polskich, albo szkockich wyborach, a 15%, że w obu (mających miejsce w Polsce i w Szkocji). Dodatkowo zdecydowana większość (84%) ankietowanych stwierdziło, że weźmie udział w referendum niepodległościowym.

Przykładem badań porównawczych są badania przeprowadzone przez Sarah Scuzarello (2015) na społeczności polskiej i somalijskiej zamieszkujących Londyn (Ealing) oraz Malmö. Jej analizy potwierdzają konkluzje sformułowane już wcześniej przez innych autorów, a wspomniane też powyżej. Twierdzi m.in., że struktury instytucjonalne oraz dyskurs publiczny, jaki toczy się na temat migracji i migrantów mają wpływ na zaangażowanie się migrantów w życie publiczne i polityczne w państwie zamieszkania. Wymienione czynniki przyczyniają się do wzmocnienia poczucia przynależności (identyfikacji) ze społecznością przyjmującą, a tym samym pozytywnie oddziałują na poziom partycypacji wyborczej. Jednocześnie jednak, opisując przypadek Polaków, wskazuje ona na ich silną identyfikację z Polską jako krajem pochodzenia, o czym świadczy m.in. fakt, że jeżeli w ogóle biorą udział w wyborach, to głosują w polskich, a nie w lokalnych wyborach brytyjskich.

Podsumowanie

Analiza zaangażowania politycznego migrantów wydaje się ciekawa i ważna z kilku względów. Po pierwsze populacja migrantów stale rośnie i jest ważną grupą odniesienia dla działań państwa przyjmującego (w postaci polityki migracyjnej i integracyjnej) oraz państwa pochodzenia (w postaci polityki wobec diaspory, czyli obywateli i ich potomków zamieszkałych w innych krajach). Po drugie, pozwala prześledzić powody i proces zaangażowania się politycznego od jego wczesnej fazy (w przypadku migrantów osiedlających się w nowym państwie i podejmujących działania w nieznanym im wcześniej systemie prawno-politycznym) oraz czynniki, które ten proces kształtują. Po trzecie, partycypacja migrantów w sferze politycznej i politycznej jest procesem dwukierunkowym, ma wpływ nie tylko na samych migrantów, ale kształtuje także system prawno-polityczny i instytucjonalny państwa przyjmującego i państwa pochodzenia (Morawska 2010).

Przygotowany przegląd literatury prezentuje jedynie wybrane wątki i badania dotyczące tematu partycypacji politycznej i publicznej migrantów. Ujęcie transnarodowe tego procesu jest bardzo obiecujące i zawiera także nowe pola i wątki badawcze, jakie w tym przeglądzie nie zostały poruszone, np. zmiany zachowań partycypacyjnych migrantów w sytuacji powrotu do państwa pochodzenia, a także porównanie tych zachowań w kolejnych pokoleniach migrantów. Bez wątpienia temat procesów partycypacji z udziałem migrantów jest bardzo dynamicznie rozwijającym się polem badawczym, które wymaga uwagi i interdyscyplinarnego ujęcia.

Źródła

Adamson G. (2007). *Immigrants and political participation – background, theory, and empirical suggestions*. Vienna: Fundamental Rights Agency.

- Barber B. (1984). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Barnes S. H., Allerbeck K. R., Farah B.G., Heunks F.J., Inglehart R.F., Jennings M.K., Klingemann H.D., Marsh A., Rosenmayr L. (1979). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills: Sage.
- Bäck H., Soininen M. (1993). Electoral participation among immigrants in Sweden: integration, culture and participation. *New Community* 20(1).
- Bauböck R. (1994). *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*. Edward Elgar, Aldershot.
- Bauböck R. (2003). Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism. *International Migration Review* 7.
- Bauböck R., Faist T. (red.). (2010). *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Belchior A.M., Azevedo J., Lisi M., Abrantes M. (2018). Contextual reasons for emigrants' electoral participation in home country elections: the Portuguese case. *Journal of Contemporary European Studies* 26(2).
- Bevelander P., Pendakur R. (2011). Voting and Social Inclusion in Sweden. *International Migration* 49 (4).
- Bloemraad I. (2006). Becoming a Citizen in the United States and Canada: Structured Mobilization and Immigrant Political Incorporation. *Social Forces* 85(2).
- Castles S., Miller M. (2011). *Migracje we współczesnym świecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chaudhary A.R., Moss D.M. (2019). Suppressing transnationalism: bringing constraints into the study of transnational political action. *Comparative Migration Studies*, 7(9).
- Cyrus N. (2005). *Active civic participation of immigrants in Germany. Country Report prepared for the European research project POLITIS*. Oldenburg, www.uni-oldenburg.de/politis-europe (data dostępu: 04.11.2018).
- de Rooij A. (2012). Patterns of Immigrant Political Participation: Explaining Differences in Types of Political Participation between Immigrants and the Majority Population in Western Europe. *European Sociological Review* 28 (4).
- Diehl C., Blohm M. (2001). Apathy, adaptation or ethnic mobilisation? On the attitudes of a politically excluded group. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(3).
- Doomernik J., Bruquetas-Callejo M. (2016). *National Immigration and Integration Policies in Europe Since 1973*, w: R. Penninx, B. Garcés-Mascareñas (red.), *Integration processes and policies in Europe: Contexts, levels and actors*. IMISCOE Research Series, Springer.
- Doomernik J., Kraler A., Reichel D. (2010). Quantitative Data on Immigrants' Political Participation in Europe. *PROMINSTAT Working Paper* 8.
- Eisinger P.K. (1973). The conditions of protest behavior in American cities, *American Political Science Review*, 67.
- Entzinger H. (1999). Immigrants' political and social participation in the integration process, w: *Political and Social Participation of Immigrants Through Consultative Bodies*. Council of Europe (99) 21.

- ESRC Centre for Population Change (2014). *Polish migrants in Scotland: voting behaviours and engagement in the Scottish independence referendum*. <http://www.cpc.ac.uk>
- Fanning B., O'Boyle N. (2010). Immigrants in Irish Politics: African and East European Candidates in the 2009 Local Government Elections. *Irish Political Studies* 25(3).
- Fanning B., O'Boyle N., Di Bucchianico V. (2016). Polish immigrants and the challenges of political incorporation in the Republic of Ireland. *Irish Political Studies* 31(2).
- Ferwerda J., Finseraas H., Bergh J. (2018). Voting Rights and Immigrant Incorporation: Evidence from Norway. *British Journal of Political Science* 1.
- Fennema, M., Tillie J. (1999). Political participation and political trust in Amsterdam. Civic communities and ethnic networks. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25(4).
- Fennema, M. and Tillie, J. (2001). Civic community, political participation and political trust of ethnic groups. *Connections* 24.
- Fiń A., Legut A., Nowak W., Nowosielski M., Schöll-Mazurek K. (2013). Polityka polonijna w ocenie jej wykonawców i adresatów. *IZ Policy Papers* nr 11/2013.
- FRA (2017). *Together in the EU. Promoting the participation of migrants and their descendants*. European Union Agency for Fundamental Rights.
- Gabrielli L., Zapata-Barrero R. (2015). A reappraisal of the Hirschman “exit, voice and loyalty” scheme to interpret immigrants’ political participation in their origin countries, *INTERACT Research Report* nr 11.
- Gamlen A. (2008). The emigration state and the modern geopolitical imagination. *Political Geography* 27(8).
- Gamson W., Meyer D. (1996). Framing Political Opportunity, in: McAdam D., MacCarthy J. D., Zald M. N. (red.). *Comparative perspectives on social movements: political opportunities, mobilizing structures and cultural framings*. Cambridge University Press.
- Glick Schiller N., Basch L., Blanc-Szanton C. (1992). Towards a transnational perspective on migration: race, class, ethnicity, and nationalism reconsidered. *Annals of the New York Academy of Sciences* 645.
- Golubeva M., Zibas K., Petrusauskaite V., Riksa A., Austers A., Seges Frelak J. (2016). *Do mobile citizens engage? A study in the participation of Polish, Lithuanian and Latvian Citizens in Ireland*. Centre for Public Policy PROVIDUS.
- Habermas J. (2007). *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
- Hammar T. (1990). *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*. Avebury.
- Hansen R., (2003). Migration to Europe since 1945: its History and its Lessons, w: S. Spencer (red.), *The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Held D. (1996). *Models of Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Hudleston T. (2009). *Migration and Democracy: Migrant Participation in Public Affair*. Migration Policy Group. OSCE.

- IPSOS, Polish City Club (2014). *Electoral sentiments among immigrants in the UK*, <https://neweuropeans.net/it/article/233/ipsos-mori-polish-city-club-survey> (data dostępu: 18.11.2018).
- Ireland P. (1994). *The Policy Challenge of Ethnic Diversity: Immigrant Politics in France and Switzerland*. Cambridge: Harvard University Press.
- Itzigsohn J. (2000). Immigration and the Boundaries of Citizenship: The Institutions of Immigrants' Political Transnationalism. *International Migration Review* 34 (4).
- Itzigsohn J., Villacrés D. (2008). Migrant political transnationalism and the practice of democracy: Dominican external voting rights and Salvadoran home town associations. *Ethnic and Racial Studies*, 31 (4).
- Jacobs D., Tillie J. (2004). Introduction: Social Capital and Political Integration of Migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30(3).
- Jacobs D., Phalel K., Swyngedouw M. (2006). Political Participation and Associational Life of Turkish Residents in the Capital of Europe. *Turkish Studies* 7 (1).
- Jones-Correa M. (2001). Institutional and Contextual Factors in Immigrant Citizenship and Voting. *Citizenship Studies* 5(1).
- Kessler Ch., Rother S. (2016). *Democratization through Migration? Political remittances and participation of Philippine Return Migrants*. Lanham: Lexington Books.
- Koopmans R. (2004). Migrant mobilisation and political opportunities: variation among German cities and a comparison with the United Kingdom and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30 (3).
- Koopmans R., Statham P. (2000). Migration and ethnic relations as a field of political contention: an opportunity structure approach, in: R. Koopmans, P. Statham (red.), *Challenging immigration and ethnic relations politics: comparative European perspectives*. Oxford University Press.
- Koopmans R., Statham P., Giugni M., Passy F. (2005). *Contested Citizenship Immigration and Cultural Diversity in Europe*. Minnesota University Press.
- Kriesi H., Koopmans R., Duyvendak J.W., Giugni M.G. (1992). New Social Movements and Political Opportunities in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 22.
- Kucharczyk J. (red.) (2013). *Nic o nas bez nas. Partycypacja obywatelska Polaków w Wielkiej Brytanii*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Layton-Henry Z. (1990). Immigrant associations, w: Z. Layton-Henry (red.), *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*. London: Sage.
- Leighley J.E. (1990). Social interaction and contextual influences on political participation'. *American Politics Research* 18(4).
- Leighley, J. E., Vedlitz A. (1999). *Race, Ethnicity and Political Participation: Competing Models and Contrasting Explanations*. *Journal of Politics* 61(4).
- Lesińska M. (2013). *Inkluzja polityczna imigrantów we współczesnej Europie*. Warszawa: Scholar.
- Lesińska M. (2014). Udział obywateli przebywających za granicą w wyborach krajowych. Analiza rozwiązań prawnych i organizacji wyborów w Polsce na tle innych krajów. *CMR Working Paper* nr 78(136).

- Lesińska M. (2015). Partycypacja polityczna i wyborcza diaspory w kraju pochodzenia: przegląd literatury przedmiotu. *CMR Working Paper* nr 85(143).
- Levitt P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review* 32 (4).
- Levitt P., de la Dehesa R. (2003). Transnational migration and the redefinition of the state variations and explanations. *Ethnic and Racial Studies* 26 (4).
- Levitt P., Jaworsky N. (2007). Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends. *Annual Review of Sociology* 33.
- Lindekilde L. (2009). Political participation, organisation and representation of ethnic minorities in Denmark: Recent developments and future challenges. EMILIE Working paper, online: <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/political-participation-organisation-and-representation-of-ethnic-minorities-in-denmark-recent-developments-and-future-challenges> (data dostępu: 10.12.2018).
- McAdam D., McCarthy J.D., Zald M. (1996). Introduction: Opportunities, Mobilizing Structures, and Framing — Toward a Synthetic Comparative Perspective on Social Movements, w: D. McAdam, J.D. McCarthy, M. Zald (red.), *Comparative Perspectives on Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCarthy J.D., Zald M.N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology* 28 (6).
- McLeod J.M., Scheufele D.A., Moy P. (1999). Community, communication, and participation: the role of mass media and interpersonal discussion in local political participation. *Political Communication*, 16(3).
- Martiniello M. (2005). *Political participation, mobilisation and representation of immigrants and their offspring in Europe*, Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, School of International Migration and Ethnic Relations. Malmö: Malmö University.
- Martiniello M. (2006). Political Participation, Mobilisation and Representation of Immigrants and their Offspring in Europe, w: R. Bauböck (red.), *Migration and Citizenship. Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam University Press.
- Martiniello M., Lafleur J.M. (2008). Towards a transatlantic dialogue in the study of immigrant political transnationalism, *Ethnic and Racial Studies*, 31 (4).
- Martiniello M., Statham R. (1999). Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25 (4).
- Meyer D.S., Minkoff D.C. (2004). Conceptualizing Political Opportunity. *Social Force* 82(4).
- Morales L., Giugni M. (red.). (2011). *Social Capital, Political Participation and Migration in Europe. Making Multicultural Democracy Work?* Palgrave Macmillan.
- Morales L., Pilati K. (2013). The political transnationalism of Ecuadorians in Barcelona, Madrid and Milan: the role of individual resources, organizational engagement and the political context, *Global Networks* 14 (1).
- Morawska E. (2010). Structuring Immigrants' Civic-Political Incorporation into the Host Society: An Expanded Theoretical Model and Its Empirical Applications. *Max Planck Institute for Study of Religious and Ethnic Diversity Working Papers* 10-07.

- Odmalm P. (2005). *Migration Policies and Political Participation. Inclusion or Intrusion in Western Europe?*. Palgrave.
- Opp K.D. 2009. *Theories of political protest and social movements: a multidisciplinary introduction, critique and synthesis*. New York: Routledge.
- Østergaard-Nielsen E. (2003). The Politics of Migrants' Transnational Political Practices. *International Migration Review* 37(3).
- Pateman C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press.
- Penninx R., Martiniello M. (2004). Integration Processes and Policies: State of Art and Lessons, w: R. Penninx, K. Kraal, M. Martiniello, S. Vertovec (red.). *Citizenship in European cities: immigrants, local politics and integration policies*. Aldershot: Ashgate.
- Però D., Solomos J. (2010). Introduction: Migrant Politics and Mobilization: Exclusion, Engagements, Incorporation. *Ethnic and Racial Studies* 33 (1).
- Portes A., Guarnizo L., Landolt P. (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Journal of Ethnic and Racial Studies* 22(2).
- Putnam R. (1995). *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Wydawnictwo Znak: Kraków.
- Quintelier E. (2009). The Political Participation of Immigrant Youth in Belgium. *Journal of Ethnic and Racial Studies* 35(6).
- Recchi E. (red.) (2012). *“All citizens now”: Intra-mobility and political participation of British, Germans, Poles and Romanians in Western and Southern Europe*. MOVEACT Project Scientific Report.
- Ruedin D. (2018). Participation in Local Elections: ‘Why Don’t Immigrants Vote More?’, *Parliamentary Affairs* 71 (2).
- Schlenker A., Blatter J., Birka I. (2017). Practising transnational citizenship: dual nationality and simultaneous political involvement among emigrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 43(3).
- Schrover M., Vermeulen F. (2005). Immigrant Organisations. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (5).
- Scuzzarello S. (2015). Political participation and dual identification among migrants, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (8).
- Sheffer G. (2003). *Diaspora Politics. At Home Abroad*. Cambridge University Press.
- Statham P. (1999). Political mobilization by minorities in Britain: Negative feedback of „race relations”? *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25 (4).
- Tabar P. (2014). Political Remittances: The Case of Lebanese Expatriates Voting in National Elections. *Journal of Intercultural Studies* 35 (4).
- ter Wal J. (2005). *Active Civic Participation of Immigrants in the Netherlands. Country Report prepared for the European research project POLITIS*. Oldenburg, www.uni-oldenburg.de/politis-europe (data dostępu: 18.12.2018).
- Tilly C. (1978). *From Mobilization to Revolution*, Reading: Addison-Wesley.
- Tillie J. (2004). Social capital of organisations and their members: explaining the political integration of immigrants in Amsterdam. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30.

- Togeby L. (1999). Migrants at the polls: an analysis of immigrant and refugee participation in Danish local elections. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25(4).
- Togeby L. (2004). It depends... how organizational participation affects political participation and social trust among second-generation immigrants in Denmark. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30 (3).
- Tsuda T. (2012). Whatever Happened to Simultaneity? Transnational Migration Theory and Dual Engagement in Sending and Receiving Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38 (4).
- Van Deth J. W. (2001). Political Participation: Towards a Theory of Everything? Introductory paper prepared for delivery at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research Workshop “Electronic Democracy: Mobilisation, Organisation and Participation via new ICTs”, Grenoble, 6-11 April 2001.
- Verba S., Schlozman K. L., Brady H. E. (1995). *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vogel D. (red.). (2008). *Highly Active Migrants. A resource for European civil societies*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Wass H., Blais A. Morin-Chasse A., Weide M. (2015). Engaging Immigrants? Examining the Correlates of Electoral Participation among Voters with Migration Backgrounds. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 25 (4).
- Waterbury M.A. (2010). Bridging the divide: Towards a comparative framework for understanding kin state and migrant-sending state diaspora politics, w: T. Faist, R. Bauböck (red.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 139-140.
- Zapata-Barrero R., Gabrielli L., Sanchez-Montijano E., Jaulin T. (2013). The political participation of immigrants in host countries: an interpretative framework from perspective of origin countries and societies. *INTERACT Research Report 7*.